

Język poprawności politycznej *vs.* mowy nienawiści w bułgarskich mediach

Андреана Ефтимова: *Двойственият език в медиите: езикът на политическата коректност vs езика на омразата*
(София 2016, 335 с.)

Książka Andreany Eftimovej, bułgarskiej lingwistki i medioznawczyni, poświęcona jest – jak czytamy w tytule – „dwoistości języka mediów” w odniesieniu do dwóch antagonistycznych w swojej naturze zjawisk: poprawności politycznej i mowy nienawiści. Przedmiotem badań *sensu stricto* są procesy eufemizacji i tabuizacji oraz dysfemizacji i detabuizacji, w których autorka rozpoznaje podstawowe językowe mechanizmy służące realizacji tytułowych zjawisk w bułgarskich mediach. Jest to publikacja warta uwagi, dotyczy bowiem językowego wymiaru problemów trapiących aktualnie nie tylko bułgarskie, lecz także polskie życie publiczne¹. Opiera się na nowoczesnym aparacie teoretyczno-metodologicznym i dogłębnych analizach; autorka zaś wykorzystuje solidną bazę materiałową i rzetelnie zebrane dane empiryczne (w tym ankietowe).

Monografia składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz aneksu, zawierającego przykłady z analizowanych materiałów prasowych. Całość uzupełniają trzy obszernie wywiady, które Eftimova przeprowadziła z ekspertami w przedmiotowej dziedzinie. Jednym z nich jest wywiad z drem hab., prof. UJ Wojciechem Kajtochem, badaczem języka mediów i komunikacji społecznej, dzięki któremu bułgarski czytelnik dowiaduje się między innymi o poglądach polskiego środowiska lingwistyki medialnej na zagadnienia mowy/języka nienawiści.

Rozdziały I–IV monografii mają charakter teoretyczny. W I rozdziale autorka przedstawia podstawowe, z jej punktu widzenia, założenia aksjologii dziennikarskiej i szerzej – aksjologii lingwistycznej, odwołując się przede wszystkim do prac autorów rosyjskojęzycznych i anglojęzycznych, prezentujących odmienne podejście do wartościowania niż to, przyjęte na przykład w nurcie polskiej aksjolingwistyki czy też aksjologii mediów. Wprowadziła i następnie zoperacjonalizowała pojęcia *funkcjonalnej kategorii semantyczno-stylistycznej*, relewantnej dla *aksjologizacji* i *wartościowania* oraz *aksjologemu*; przyjęła *tolerancję/nietolerancję* za podstawową (uniwersalną) *wartość/antywartość* w odniesieniu do badanych zjawisk. Podkreślając wpływ czynników kontekstowych na interpretację konkretnych użyć

¹ Po zabójstwie prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza w styczniu 2019 roku „mowa nienawiści” stała się w Polsce przedmiotem nie tylko szerokiej debaty środowiskowej, lecz wręcz apelu o przyjęcie ustawy zapobiegającej mowie nienawiści w przestrzeni publicznej i penalizującej ją, tzw. Lex Adamowicz [online: <http://wiesz.com.pl/2019/01/15/lex-adamowicz-apel-o-nowe-prawo/>; data dostępu 10.09.2019].

językowych, Eftimova buduje swój model badawczy na konkretyzowaniu wartościowania za pomocą takich operatorów oceny, jak: *akceptacja, respekt, lekceważenie, ironia* itp.

W rozdziale II zostały omówione: cechy kategorialne eufemizmów i dysfemizmów, rozmaite sposoby klasyfikacji, ogólne mechanizmy ich tworzenia (zachowanie wspólnego denotatu, różnice w funkcjach pragmatycznych i in.) oraz sposoby identyfikacji. Eufemistyczność bądź dysfemistyczność, jak podkreśla badaczka wielokrotnie, nie są charakterystykami języka jako systemu, lecz generowane są na płaszczyźnie mowy, zależą od czynników pozajęzykowych i stanowią złożony fenomen lingwokulturowy oraz pragmatyczny.

Po dokonaniu wnikliwego przeglądu dostępnej literatury przedmiotu, a także na podstawie własnych obserwacji, w rozdziale III bułgarska lingwistka sytuuje zjawiska *język poprawności politycznej* oraz *język nienawiści* na jednej płaszczyźnie i wyróżnia ich wspólne cechy, a mianowicie: 1) zorientowane są na ochronę/naruszenie praw pewnych grup społecznych; 2) realizowane są w treści oraz warstwie ideologicznej przekazu, ale także na płaszczyźnie wyrażania; 3) dotyczą przynależności zbiorowej osoby/jednostki; 4) przejawiają się w mowie, a nie w języku; 5) funkcjonują tylko w sferze publicznej; 6) są wysoce zależne od kontekstu; 7) związane są z naturalnymi procesami zachodzącymi w mowie – z eufemizacją i dysfemizacją; 8) realizują się przeważnie za pomocą substytucji leksykalnej; 9) mają naturę manipulacyjną; 10) stanowią kontrolowane oraz motywowane ideologicznie praktyki o powtarzalnym charakterze; 11) są elementami ukierunkowanej i kontrolowanej polityki językowej. Z kategorycznością stwierdzenia, że *język poprawności politycznej* oraz *język nienawiści* funkcjonują wyłącznie w sferze publicznej, można się z autorką nie zgodzić, ponieważ istnieją dowody na to, że pewne eufemizmy i dysfemizmy przenikają do języka poszczególnych użytkowników (odpowiednio – do dyskursu potocznego i codziennych rozmów).

Akcentując wzajemne powiązania pomiędzy *tabu językowym*, *eufemizmem* i *leksyką poprawnie polityczną*, w rozdziale IV Eftimova rozważa kwestię rekonfiguracji podstawowych pojęć składających się na system wartości Bułgarów. Badaczka stwierdza obecność tendencji do przemiany fundamentalnych wyobrażeń i poglądów grupowych wobec obszarów dotychczas tradycyjnie tabuizowanych (np. stosunków międzypłciowych, części ciała czy zdrowia). Na przykładzie eksperymentu dotyczącego uświadamiania sobie akceptowalności lub nieakceptowalności określonych nominacji, wyekscerpowanych z bułgarskich tabloidów, autorka pokazuje, że częstokroć interpretacje ich znaczeń i konotacji są rozchwiane.

Na rozdział V książki składa się właściwa część badania, w której konkretne eufemizmy/dysfemizmy pochodzące z tekstów medialnych zostały zanalizowane w obrębie następujących klas: 1) profesje i instytucje; 2) choroby i wady; 3) śmierć; 4) płeć (tożsamość płciowa) i stosunki seksualne; 5) zachowania przestępcze; 6) etnonimy; 7) wygląd i wiek; 8) eufemizmy polityczne (*doublespeak* – „język kłamstwa”). Szczególnie interesujące są wywody autorki w zakresie ostatniej z wymienionych klas – ugruntowuje je koncepcja tzw. lingwistyki kłamstwa. Eftimova wyraża opinię i udowadnia na materiale językowym, że eufemizmy polityczne są potężnym narzędziem maskowania rzeczywistości i manipulowania umysłem odbiorcy, których celem jest całkowita zmiana sposobu postrzegania pewnego wydarzenia. Jeden z podrozdziałów tej empirycznej części monografii został poświęcony eufemizmom politycznym opisującym kryzys ukraińsko-rosyjski (2014 r.) – dyskurs medial-

ny w Bułgarii, i nie tylko, dostarczył badaczce wyjątkowo obfitego materiału, który wart byłby porównania z jego odpowiednikiem polskim.

Za wartościowe osiągnięcie Eftimovej należy uznać wyodrębnienie *nowomowy brukselskiej* (autorski termin badaczki) w obrębie *profesjolektu polityków* oraz rzucenie światła na jego cechy. Autorka uważa, że „bombastyczny żargon polityczny” jest częścią schematu, dzięki któremu działania i decyzje polityków trzymane są w tajemnicy przed ich potencjalnymi oponentami/krytykami. Podobnie, *mowa górnolotna*, tzn. biurokratyczna, dąży do przedstawiania pewnych osób i sytuacji jako ważniejszych i bardziej złożonych niż są one w rzeczywistości.

Wracając do głównej kwestii, podejmowanej w książce Eftimovej, tzn. do kwestii eufemizacji i dysfemizacji w bułgarskich tekstach medialnych, należy wyprowadzić wnioski ogólne, który autorka wysnuła na podstawie zaobserwowanego jednoczesnego występowania w tekstach eufemizmów i dysfemizmów. Dzięki tej „dwoistości” w stosunku do komentowanego obiektu (jednoczesne oględne i dosadne nazywanie tej samej osoby lub rzeczy) osiąga się niejednoznaczną, rozchwianą interpretację ze strony odbiorcy, która uzasadnia negatywne i ironiczne oceny. Autorka odnotowuje ponadto wysoką frekwencję eufemizmów w nieformalnych rejestrach mowy medialnej, co istotnie zmienia stan wiedzy bułgarskiej socjolingwistyki na temat eufemizmów, dotąd postrzeganych wyłącznie jako element literackich/książkowych odmian dyskursywnych.

Na koniec wypada zaakcentować, że na gruncie bułgarskim problemy języka poprawności politycznej i mowy nienawiści do tej pory były dyskutowane fragmentarycznie i przeważnie w kontekście nielingwistycznym (etycznym, społeczno-filozoficznym, prawnym i prawniczym)². Monografia Eftimovej jest pierwszym kompleksowym ujęciem tych zagadnień i bez wątpienia stanowi ważną pozycję dla bułgarystów i slawistów, a także dla czytających po bułgarsku lingwistów medialnych i komunikologów.

² Por. С. МИНЕВА, 2018: *Езикът на омразата в контекста на истината и толерантността/политкоректността (етически прочит)*. В: КАРАГЕОРГИЕВА А. и др., ред.: *Език и познание*. София, s. 176–178 i cytowaną tam literaturę.